

Andrzej Kominek <https://orcid.org/0000-0003-4734-1796>

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

e-mail: jedruskom@poczta.onet.pl

Od autystycznej psychopatii do neuro różnorodności. Definicje słownikowe leksemu *autyzm* w słownikach ogólnych języka polskiego (1958-2017)

From autistic psychopathy to neurodiversity.
Definitions of the autism lexeme in general dictionaries
of the Polish language (1958-2017)

Streszczenie

Prezentowany artykuł zajmuje się historią diagnozowania i definiowania autyzmu we współczesnych słownikach ogólnych języka polskiego w latach 1958-2017. Słowo *autyzm* należy do wyrazów, które w słownikach należą do grupy uzależnionej od historii świadomości na temat tego zjawiska, procesu jego poznawania i diagnozowania. Większość badanych słowników słusznie odnosi to zjawisko do tzw. triady cech autystycznych: zamykania się w sobie, braku kontaktu z otoczeniem i ograniczonej zdolności do komunikacji z innymi. Niestety niektóre ze słowników zawierają też błędy merytoryczne, domysły, a nawet mity, co wpływa negatywnie na wartość definicji. Najnowsze słowniki powielają jedynie treść starszych i nie uwzględniają współczesnych koncepcji zaburzeń autystycznych.

Abstract

This article deals with the history of diagnosing and defining autism in contemporary general dictionaries of the Polish language over the years 1958–2017. The word *autism* belongs to words which in dictionaries belong to the group dependent on the history of consciousness about this phenomenon, the process of its cognition and diagnosis. Most of the dictionaries examined rightly address

this phenomenon in the context of the triad of impairments in autism: aloofness, lack of contact with the environment and limited ability to communicate with others. Unfortunately, some of the dictionaries also contain factual errors, suppositions and even myths, which negatively affects the value of the definition. The latest dictionaries only duplicate the content of former dictionaries and do not take into account modern concepts of autism spectrum disorders.

Słowa kluczowe: definicja słownikowa, autyzm, cechy zaburzeń autystycznych
Keywords: dictionary definition, autism, features of autism spectrum disorders

Wstęp

Przetłumaczona ostatnio na język polski książka dwojga znanych i utytułowanych reporterów amerykańskich, Johna Donvana i Caren Zucker, pt. *Według innego klucza. Opowieść o autyzmie* (2017) jak żadna inna pozycja zajmuje się historią diagnozowania i definiowania autyzmu, począwszy od czasów Leo Kanner'a i Hansa Aspergera¹, czyli lat 40. XX w., by ostatecznie stwierdzić niezwykłą trudność tego zadania i wysunąć jeden z głównych wniosków, że diagnoza autyzmu była i jeszcze długo pozostanie zależna od subiektywnej oceny obserwatora². Tymczasem samo zjawisko stanowi złożony problem, a przyjmowane najczęściej perspektywy diagnostyczne *umożliwiają widzenie poszczególnych fragmentów zagadnienia, które łącznie wydają się dopiero składać w sensowną całość*³.

¹ To on jest autorem jednego z pierwszych, dziwnie dzisiaj brzmiących określeń *psychopatia autystyczna*, które występuje w tytule jego dysertacji doktorskiej: H. Asperger, *Die „Autistischen Psychopathen” im Kindesalter*, „Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten” 1944, 117, s. 76-136, tł. polskie *Psychopatia autystyczna okresu dzieciństwa*, [w:] *Autyzm i zespół Aspergera*, red. U. Frith, Warszawa 2005, s. 49-114.

² Sam L. Kanner już w latach pięćdziesiątych XX w. narzekał, że stawiano zbyt wiele niedokładnych, niedbałych diagnoz autyzmu, opartych jedynie na pojedynczym objawie J. Donvan, C. Zucker, *Według innego klucza. Opowieść o autyzmie*, Kraków 2017, s. 281-282). Wskutek takiego podejścia diagnostycznego pojawiło się wtedy w Stanach Zjednoczonych mnóstwo autystycznych dzieci, co przypomina czasy obecne, również w Polsce.

³ B. Winczura, *Dziecko z autyzmem. Terapia deficytów poznawczych a teoria umysłu*, Kraków 2016, s. 17. Por.: E. Fombonne, *Diagnoza i klasyfikacja autyzmu. Współczesne ujęcia i kontrowersje*, „Link” 13/94, [za:] „Impuls – Kwartalnik Informacyjny Krakowskiego Oddziału Krajowego Towarzystwa Autyzmu” 1994, 5; M. Kościelska, *Merytoryczne problemy diagnozy*

Przedmiotem mojego zainteresowania w tym artykule będą działania leksykograficzne w zakresie składania elementów wiedzy o autyzmie w całość definicji we współczesnych słownikach ogólnych języka polskiego w latach 1958-2017. Słowniki tego typu stanowią bowiem najczęstsze i najprostsze ujęcie wiedzy o znaczeniu danego leksemu i to tam zagląda przeciętny użytkownik polszczyzny, gdy chce się dowiedzieć, co on znaczy⁴. Interesować mnie będzie głównie zagadnienie, czy definicja terminu *autyzm* w słownikach ogólnych języka polskiego ma zatem charakter słownikowy czy encyklopedyczny, a jeśli słownikowy, to do jakiego obrazu tego zaburzenia się odnosi, który stał się dominantą semantyczną w treści definiensa. Czy rejestruje tylko znaczenie, czy wiedzę utrwaloną w danym okresie historycznym? Jak się ma w końcu ta wiedza do głównych tendencji diagnostycznych autyzmu, które miały pomóc w zrozumieniu istoty tego zjawiska? I wreszcie, czy nie lepiej byłoby w tego typu definicjach słownikowych, przeznaczonych dla przeciętnego odbiorcy, by leksykografowie odwołali się do wiedzy encyklopedycznej odpowiadającej tym aktualnym tendencjom? Postaram się o – z konieczności ogólne – odpowiedzi na postawione pytania. Materiałem źródłowym, z którego zaczerpnąłem definicje leksemu *autyzm*, jest czternaście słowników z lat 1958-2017⁵.

Cechy definicji leksemu *autyzm* w słownikach ogólnych języka polskiego

W przypadku takich leksemów jak *autyzm* trudno o jednoznaczne określenie typu definicji. Czy jest to definicja słownikowa, zawierająca wystarczające elementy definicyjne, czy definicja encyklopedyczna, dookreślająca znaczenie w oparciu o wiedzę pozajęzykową. Celem słownika językowego jest bowiem analiza leksemów i wyrażen z punktu widzenia różnych dziedzin lingwistyki, encyklopedie i słowniki encyklopedyczne natomiast przekazują wiedzę

autyzmu związane z wieloznacznością tego pojęcia, „Impuls – Kwartalnik Informacyjny Krakowskiego Oddziału Krajowego Towarzystwa Autyzmu” 1995, 5; K. Markiewicz, *Diagnostyczne różnicowanie autyzmu wczesnodziecięcego*, wykład wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. „Autyzm wyzwaniem naszych czasów, Kraków, 1 grudnia 1998.

⁴ P. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003, s. 71.

⁵ Wśród tych słowników znajduje się też wybrany słownik wyrazów obcych (SWOTok) ze względu na to, że *autyzm* jest terminem obcojęzycznym i stanowi dobre porównanie ze słownikami języka polskiego.

o przedmiotach należących do zakresów poszczególnych pojęć. Jak pokazuje doświadczenie, często odbiorca słowników języka polskiego to tam właśnie szuka podstawowych informacji dotyczących znaczenia leksemów i wiedzy na temat rzeczywistości pozajęzykowej. Wyjaśnianie odbywa się zgodnie z metodologią i zakresem treściowym odpowiednich dyscyplin naukowych⁶. Słowo *autyzm* jest jednym z tych, które w słownikach należą do grupy uzależnionej od historii świadomości na temat tego zjawiska, procesu jego poznawania i diagnozowania. Człowiek chcący uzyskać prawdę absolutną stanie wobec całej kulturowej trudności i złożonych procesów poznawczych. Na pewno świadomie bądź nieświadomie zetknie się on z potrzebą interpretowania danych słownikowych w połączeniu z pracami o charakterze historycznym.

W celu przeanalizowania charakteru interesujących mnie definicji i porównania poszczególnych słowników pod uwagę wziąłem człon nadrzędny w definicji (stanowiący tzw. *genus proximum*), któremu został podporządkowany leksem *autyzm*, elementy znaczeniowe zawarte w części definiującej (tzw. *definiensie*), a także cechę dodatkową, charakterystyczną, którą zawierają niektóre spośród czternastu analizowanych definicji. Przegląd ma porządek chronologiczny, ponieważ założyłem, że istnieje istotny wpływ świadomości na temat zjawiska autyzmu na przestrzeni ponad siedemdziesięciu lat zajmowania się tą tematyką badawczą na kształt diagnozowania autyzmu i – co za tym idzie – utrwalenia jej w definicjach słownikowych. Najciekawsza jest świadomość, która przeniknęła do definicji w słownikach ogólnych języka polskiego: do lat dziewięćdziesiątych, kiedy o autyzmie niewiele wiedziano w Polsce, i w ostatnich dwudziestu paru latach. Są też i takie słowniki, jak np. *Podstawowy słownik języka polskiego* Haliny Zgółkowej, w których nie występuje hasło *autyzm*.

Zestaw interesujących mnie elementów przedstawiam w formie tabeli (zob. tabela 1). Pierwsze wnioski, jakie rzucają się w oczy przy porównywaniu słowników i ich definicji, są takie, że autyzm jest powszechnie postrzegany jako 1) skłonność do zamykania się w sobie; 2) brak kontaktu z otoczeniem i 3) ograniczona zdolność do komunikacji z innymi. Cechy te tworzą zamknięty krąg najwcześniejszej koncepcji diagnostycznej, odnoszącej autyzm głównie do osłabienia lub braku dwóch czynników: kontaktu społecznego i komunikacji z innymi osobami, przy czym jeden z elementów może być zarówno przyczyną

⁶ P. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 21.

drugiego, jak i jego skutkiem. Koncepcja ta jest najbardziej znana i utrwalona w postaci tzw. triady autystycznej, tzn. trzech zaburzeń, poprzez które jest definiowany autyzm. Dwa z nich odnoszą się do tych trzech elementów znaczeniowych, które wymieniłem. Trzeci wskazuje na ograniczone, powtarzane wzorce aktywności, zachowania i zainteresowań. Dziwi fakt, że w jednym tylko słowniku (SJPDun) jest bezpośrednio wymienione słowo *komunikacja* (*ograniczona zdolność do komunikacji*). Być może jest to jeden z nielicznych dowodów na to, że współcześnie dużo miejsca zaczyna zajmować w diagnostyce autyzmu niezdolność osób autystycznych do komunikacji (werbalnej i niewerbalnej), a słownik języka polskiego pod red. Bogusława Dunaja jest najmłodszym słownikiem spośród wszystkich wziętych pod uwagę w tym artykule. To znaczenie autyzmu jest tożsame ze znaczeniem etymologicznym leksemu *autyzm* (*autos* 'sam'). Jeśli przyjmujemy założenie, że definicje w słownikach ogólnych języka polskiego powinny kierować się prostotą i zrozumiałością, to większość analizowanych definicji, poprzez odniesienie do triady autystycznej, posiada ten wymagany wymiar akceptowalności.

Ten wstępny, metodologicznie wydawałoby się poprawny obraz autyzmu w słownikach języka polskiego przyciemniają pewne błędy merytoryczne, domysły, a nawet mity, o których trzeba koniecznie napisać, żeby uzyskać bardziej obiektywną ocenę i wnioski, np. do przyszłych wydań słowników. Błędne jest traktowanie autyzmu jako jednego z objawów schizofrenii (MSJPSob) lub sposób myślenia charakterystycznego dla schizofrenii (SWOTok). O związkach diagnostycznych obu zaburzeń napiszę więcej dalej. Jednoznaczne diagnostycznie są natomiast te definicje autyzmu, w których jest zawarte określenie *zaburzenie* lub bezpośrednio objawy zaburzenia (WSJPDerPol; SJPBań; USJPDub). Większość definicji utożsamia jednak autyzm z jedną lub z kilkoma cechami spośród zaburzeń składających się na tzw. triadę autystyczną⁷, co wydaje się niezgodne z traktowaniem autyzmu jako zaburzenia charakteryzującego się m.in. wyróżnionymi cechami.

⁷ Warto tu jeszcze odnotować wyróżnik autyzmu w najstarszej definicji, pochodzącej ze słownika Witolda Doroszewskiego z 1958 r. Autor hasła podaje cechę znaczeniową nie wyróżnioną w żadnym z późniejszych słowników: *skłonność do wystarczania samemu sobie*, która jest mocno kontrowersyjna i niejasna, co jeszcze bardziej potęguje użyty cytat: *Biografia Słowackiego zawiera wiele szczegółów, świadczących o autyzmie poety, o jego nierównym, niekiedy przekornym ustosunkowaniu się do drugich osób*.

Tabela 1

Termin *autyzm* w słownikach ogólnych języka polskiego (1958-2017)

Słownik	Genus proximum	Główny element znaczeniowy w definiensie	Cecha dodatkowa
SJPDor (1958)	skłonność do zamykania się	zamykanie się we własnym świecie	wystarczanie samemu sobie
SWOTok (1972)	myślenie niepoznawcze	oderwanie się od rzeczywistości	podobieństwo do schizofrenii
SJPSzym (1978)	myślenie oderwane od rzeczywistości	zamykanie się we własnym świecie	występuje przy schizofrenii
MSJPSob (1993)	osłabienie kontaktu z otoczeniem	zamknięcie się w sobie	jeden z objawów schizofrenii
PSJPSob (1996)	osłabienie kontaktu z otoczeniem	zamknięcie się w sobie	choroba
ISJPSob (1999)	osłabienie kontaktu z otoczeniem	zamknięcie się w sobie	choroba
PSJPDun (2003)	zamknięcie się w swoim świecie	brak reakcji na otoczenie i komunikacji z nim	
USJPDub (2003)	osłabienie lub brak kontaktu z otoczeniem	zamykanie się we własnym wymyślonym świecie	zaburzenie psychiczne
SBral (2005)	brak kontaktu z otoczeniem		choroba psychiczna
WSUBań (2006)	osłabienie lub brak kontaktu z otoczeniem	zamknięcie się we własnym wewnętrznym świecie	zaburzenie psychiczne

SJPBań (2007)	osłabienie lub brak kontaktu z otoczeniem	zamknięcie się we własnym wewnętrznym świecie	zaburzenie psychi- czne
PSJPSob (2008)			
WSJPDerPol (2015)	osłabienie kontaktu z otoczeniem	zamknięcie się we własnym świecie	zaburzenie psychi- czne; występuje głównie u dzieci
SJPDun (2017)	zamknięcie się w swoim świecie	brak reakcji na otoczenie i ograniczona zdolność do komunikacji	

Źródło: opracowanie własne

Nie można także zgodzić się z traktowaniem autyzmu jako choroby (PSJP-Sob; ISJPSob), a w szczególności *choroby psychicznej*, co czyni słownik *100 tys. potrzebnych słów*, pod red. Jerzego Bralczyka, wydany w 2005 r. Być może właśnie autor interpretuje w ten sposób domniemywany związek autyzmu ze schizofrenią, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu. Autyzm uważany jest jako zaburzenie zachowania, a o osobach autystycznych mówimy zazwyczaj, że nie *chorują* na autyzm, ale *cierpią* z powodu autyzmu, nie, że *mają autyzm*, ale są *autystyczne*, albo *atypowe (nieneurotypowe)* w stosunku do osób *neurotypowych* (tzw. *normalnych*). Współcześnie mówi się najczęściej o *spektrum zaburzeń autystycznych*, obejmującym wszystkie wprowadzone wcześniej jednostki diagnostyczne: zaburzenia autystyczne, zespół Aspergera i PDD-NOS (całościowe zaburzenie rozwoju)⁸.

W *Wielkim Słowniku Języka Polskiego* pod red. Edwarda Polańskiego (WSJPDerPol) pojawia się informacja, jakoby autyzm dotyczył najczęściej dzieci, co bierze się z upowszechnienia od samego początku, tj. od czasów jed-

⁸ Reguluje je diagnostyczny i statystyczny podręcznik zaburzeń psychicznych, wydawany przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne (APA), kierujący się zestawem kryteriów DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). Od maja 2013 r. obowiązują kryteria DSM-V.

nego z pionierów badań nad autyzmem – Leo Kanner, poglądu, że autyzm dotyczy dzieci, ponieważ badacz ten rozpoznał zaburzenie u grupy badanych przez siebie dzieci. Dane te nie dziwią w przywołanym słowniku (nb. tylko w jednym), ponieważ można spotkać wciąż określenia *autyzm dziecięcy* lub *wczesnodziecięcy* we współczesnych opracowaniach i podręcznikach z kręgu psychiatrii. Nazwa ta została jednak już dawno skrytykowana za wynikającą z niej sugestię, że autyzm występuje tylko u dzieci, podczas gdy w rzeczywistości w większości przypadków symptomy tego zaburzenia i związane z nimi trudności są obecne przez całe życie⁹. Wiążą się też z takim poglądem względy praktyczne, ponieważ w społeczeństwie dostrzegana jest głównie jednostka w fazie rozwoju (dziecko, młody człowiek), która rokuje względnie samodzielne życie i przydatność dla społeczeństwa, podczas gdy człowiek dorosły przestaje być w bezpośrednim kręgu zainteresowania państwa i praktycznie przestaje dla niego istnieć.

Autyzm a schizofrenia – przyczyny nieporozumień w słownikach

W wielu badanych słownikach autyzm i schizofrenia mają wiele punktów stycznych. Ich zrozumienie i wyjaśnienie jest ważne z punktu widzenia powszechnego odbiorcy, który chciałby uzyskać jednoznaczną wiedzę na ten temat. U podstaw podobieństwa stoi dobrze zauważalna samotność jednostki ludzkiej, ucieczka od społeczeństwa, co zostało utrwalone w jednej z definicji, że autyzm jest 'jednym z objawów schizofrenii' (MSJPSob)¹⁰. To, co dla psychiatrów było jedynie określeniem opisującym izolację człowieka, w warunkach tak ciężkiej choroby psychicznej, jaką jest schizofrenia, stało się drogą do utożsamienia tych dwóch stanów.

Określenia *autyzm* i *autystyczny* mają swoje pierwotne źródło w psychiatrii, ponieważ zostały wprowadzone przez wybitnego psychiatrę Eugena Bleulera

⁹ E. Pisula, *Autyzm. Od badań mózgu do praktyki psychologicznej*, Sopot 2012, s. 19.

¹⁰ W literaturze psychiatrycznej często ten nurt myślowy jest podkreślany, np.: *Dla psychiatry zjawisko to ma coś ze schizofrenicznego autyzmu; świat otaczający staje się nie do zniesienia, człowiek zamyka się w sobie, odcina się od wymiany ze środowiskiem, żyje we własnym świecie, który nabiera nagle lub stopniowo waloru realności; Oderwanie się od interakcji ze społeczeństwem, czyli autyzm, prowadzi do katastrofalnych oscylacji uczuciowych w stosunku do własnej osoby: «kocham i nienawidzę siebie» (A. Kępiński, *Rytm życia*, Kraków 2012, s. 120; 200-201).*

w 1911 r. w odniesieniu właśnie do schizofrenii, która charakteryzuje się zawężeniem relacji z ludźmi i światem zewnętrznym. Można je scharakteryzować jako wycofanie się z tkanki życia społecznego w głąb siebie¹¹. Słowa te współcześnie są używane wyłącznie w odniesieniu do zaburzenia rozwojowego, które nazywamy autyzmem. Nie oznacza to, że zniknęły całkowicie z opisów psychiatrycznych, ale nie mają nic wspólnego z autyzmem. Utożsamianie więc przez leksykografów schizofrenii z autyzmem wynika z pewnego rodzaju dyletancstwa i głębokiej niewiedzy.

Kontinuum – spektrum zaburzeń – neuro różnorodność – nowe koncepcje diagnostyczne

U podstaw myślenia o zaburzeniach autystycznych stoi fakt, że każda osoba cierpiąca na autyzm jest inna. Jak stwierdziło wielu badaczy i znawców zagadnienia, jest tyle rodzajów autyzmu, ile osób, u których stwierdzono zaburzenia tego typu. W połowie lat osiemdziesiątych do głosu doszło takie właśnie myślenie o autyzmie. Kluczowa przedstawicielka londyńskiego kręgu badaczy Lorna Wing wprowadziła dla lepszego zobrazowania takiego myślenia o autyzmie termin *kontinuum autystyczne*, które doskonale oddawało odczucie, że cechy autystyczne mają różny stopień natężenia, który może się zmienić wraz z wpływem czasu¹². Koncepcja kontinuum ujawnia ważne odkrycie. Jeśli spojrzymy na ciąg zaburzeń autystycznych, wyobrażany jako linia prosta, coś bez wyraźnego początku i końca, konstrukt wyobrażeniowy płynny, to najczęściej koncentrujemy się (zwłaszcza badacze zagadnienia autyzmu) na tej części odnoszącej się do autyków wykazujących lekkie lub średnie natężenie cech autystycznych. Prawie w ogóle, a jeżeli już, to z obowiązku badacza, zajmujemy się trudnymi, niekiedy „brzydkimi” zachowaniami autyków wykazujących głębokie zaburzenia autystyczne, znajdującymi się na przeciwnym krańcu kontinuum. Nie spotkałem

¹¹ E. Bleuler nazwał takie zachowanie myśleniem autystycznym, które w przypadku schizofrenii stawało się patologiczne. Mogło oznaczać ono zupełne ustanie kontaktów społecznych i znaczne osłabienie relacji emocjonalnej chorego z otaczającym go światem i ludźmi. Ten rodzaj autyzmu jednak, podobnie jak halucynacje i inne objawy schizofrenii, rzadko bywały stanem ciągłym, ponieważ pojawiały się i mijały. Por. J. Donovan, C. Zucker, *op. cit.*, s. 53.

¹² Por.: S. Silberman, *Neuroplemiona. Dziedzictwo autyzmu i przyszłość neuro różnorodności*, Białystok 2017, s. 342; J. Donovan, C. Zucker, *op. cit.*, s. 307.

się z żadną pracą, która by *explicite* dzieliła osoby z kręgu autyzmu na wysokofunkcjonujące i niskofunkcjonujące. O wiele częściej mówi się o cechach dotyczących osób wysokofunkcjonujących¹³.

W roku 1988 wspomniana badaczka, Lorna Wing, opierając się na bazie danych dotyczących wszystkich osób mieszkających w londyńskiej dzielnicy Camberwell, które kiedykolwiek skorzystały z państwowej pomocy psychiatrycznej, zaczęła nieco inaczej patrzeć na koncepcję kontinuum. Stwierdziła, że określenie *kontinuum* oznaczało dotychczas ciąg cech autystycznych od postaci poważnej do łagodnej, podczas gdy oznacza ono raczej *koncepcję o znacznym stopniu skomplikowania*. Nazwała go *spektrum autystycznym*. Zgodnie z tą teorią cechy autystyczne mogą występować w licznych kombinacjach i wielu odcieniach intensywności, sięgających aż po granice normalności¹⁴.

Niestety, jak wynika z analizowanych definicji słownikowych, te koncepcje nie są uwzględnione w opisach leksykografów, co znacznie zmieniłoby postrzeganie autyzmu: nie jako stabilnego, jednakowego dla wszystkich przypadków zestawu cech triady autystycznej, ale jako zindywidualizowane spektrum. Termin ten, który przeniknął do powszechnej wiedzy o autyzmie, powinien znaleźć miejsce w słowniku ogólnym, który stanowi kompendium podstawowej wiedzy na temat tego zjawiska.

Zupełnie niedawno zaczęto myśleć o autyzmie całkiem inaczej. Dwa przeciwstawne terminy, odnosząc się w swoich nazwach do pojęcia typowości, a więc zgodności z tym, co normalne, *neurotypowość* i *nieneurotypowość*, zostały zastąpione terminem *neuroróżnorodność*. U podstaw definiowania i myślenia o autyzmie całkiem inaczej niż w kategoriach typowości bądź odstępstwa od normy leżało przekonanie, że osoby ze spektrum autyzmu były nie tylko ciężarem dla społeczeństwa, ale przez swoją inność ulepszały świat, jak np. grupy ludzi pasjonujących się, w oderwaniu od społeczeństwa, informatyką, wynalazkami czy naukami ścisłymi. Ci wysokofunkcjonujący autycy tworzyli różnego

¹³ Wysokofunkcjonujące jednostki, określane również kategorią HFA (*high-functioning autism*), to ludzie z cechami autystycznymi, o wysokim poziomie posługiwania się mową i precyzyjnym, a często nawet ponadprzeciętnym ilorazie inteligencji.

¹⁴ Wing często cytowała Winstona Churchila, nawiązując do schematu wyobraźniowego linii prostej, ale zwróciła uwagę na pewną cechę charakterystyczną, że *natura nigdy nie rysuje linii, których by nie rozmyła*, tak że z czasem słowa te stały się jej mottem, kiedy mówiła o spektrum (za: J. Donovan, C. Zucker, *op. cit.*, s. 307-314).

rodzaju grupy dyskusyjne, publikowali w specjalistycznych periodykach czy spotykali się na różnego rodzaju konferencjach. Ta nowa koncepcja i jej historia została opisana wszechstronnie w książce pt. *Neuroplemiona. Dziedzictwo autyzmu i przyszłość neuroróżnorodności* amerykańskiego pisarza, autora artykułów popularnonaukowych, Steve'a Silbermana¹⁵. Według zatem tej koncepcji zaburzenie takie jak autyzm, ale także dysleksja czy ADHD, powinny być traktowane nie jako deficyty czy dysfunkcje, lecz jako naturalnie występujące *typy mechanizmów poznawczych cechujące się konkretnymi zaletami, które przyczyniły się do rozwoju technologii i kultury*¹⁶.

Koncepcja neuroróżnorodności niesie ze sobą praktyczne zadania, aby traktować autyków jako osoby przydatne dla społeczeństwa, ale i jednostki, którym społeczeństwo powinno dać szansę rozwoju. W przeciwieństwie jednak do dwóch wcześniej wymienionych koncepcji, kontinuum i spektrum, neuroróżnorodność dotyczy tak naprawdę części wszystkich typów autyzmu, tzn. osób wysokofunkcjonujących. Osoby niskofunkcjonujące żadną miarą nie mieszczą się w grupie, która charakteryzuje się specjalnymi zaletami poznawczymi¹⁷, tzn. ciężko jest je zauważyć, gdy w grę wchodzi trudne zachowania i znaczne zaburzenia poznawcze. Z tego też względu neuroróżnorodność nie może być narzędziem przydatnym do definiowania autyzmu w słownikach języka polskiego: ani o charakterze językowym, ani encyklopedyczno-językowym. Może uzupełniać wiedzę o zaburzeniach i historii ich opisu jedynie w encyklopediach.

Wnioski

Postawiona w tym artykule hipoteza badawcza, aczkolwiek nie wyrażona *explicite*, jest taka, że generalnie słowniki ogólne języka polskiego powinny zawierać definicje, w których część definiująca jest zgodna z rozumieniem terminu *autyzm* w określonym czasie historycznym, w którym dany słownik powstał.

¹⁵ Autor podaje informację, że termin *neuroróżnorodność* wymyśliła rzekomo w swojej pracy dyplomowej australijska studentka antropologii i socjologii Judy Singer pod koniec lat 90. XX w. (S. Silberman, *op. cit.*, s. 437).

¹⁶ *Ibidem*, s. 23.

¹⁷ Zagadnienie tzw. stylu poznawczego osób ze spektrum autyzmu zostało opisane w pracy: A. Kominek, *W świecie rzeczy i dostojności. O metonimicznym stylu poznawczym osób ze spektrum autyzmu*, Kielce 2018.

Tymczasem nawet znacząca dla postępu badań nad autyzmem cezura lat dziewięćdziesiątych nie przynosi tu żadnych zmian, odnosząc rozumienie autyzmu tylko do pojęcia triady autystycznej. Być może wyjątek stanowi tu najmłodszy słownik, pod red. Bogusława Dunaja, z 2017 r., gdzie za jedną z istotnych cech autyzmu uznaje się słusznie zaburzenia w sferze komunikacji. Można to zaakceptować, ale słowniki polskie powtarzają też bardzo stare, błędne poglądy na temat autyzmu jako jednej z istotnych cech schizofrenii czy odrzucony już mit, że autyzm jest jedynie zaburzeniem dziecięcym (a nawet wczesnodziecięcym). Te dwa elementy należałoby stanowczo wyrzucić z opisów leksykograficznych w nowych wydaniach słowników.

Rzeczywistość diagnostyczna jest dynamiczna i nie nadążają za nią słowniki, dlatego trudno od nich oczekiwać najnowszej wiedzy encyklopedycznej dotyczącej np. koncepcji typowości, najnowszych badań mózgu czy łączenia zaburzeń autystycznych z zaburzeniami uczucia empatii u osób ze spektrum autyzmu¹⁸. Powinny być one natomiast zbudowane zawsze według zasady, że im prostsza jest definicja, tym lepsza, i powinna zawierać antropocentryczny i zgodny z aktualnym stanem wiedzy punkt widzenia, a tym samym wykluczać anachroniczne poglądy, mity i porzucone koncepcje.

Wykaz stosowanych skrótów

SJPDor: *Słownik Języka Polskiego PAN*, red. W. Doroszewski, t. I, Warszawa 1958, **SWOTok:** *Słownik Wyrazów Obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1972, **SJPSzym:** *Słownik Języka Polskiego*, red. M. Szyczak, t. I, Warszawa 1978, **MSJPSob:** *Mały Słownik Języka Polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1993, **PSJPSob:** *Podręczny Słownik Języka Polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1996, **ISJPSob:** *Ilustrowany Słownik Języka Polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1999, **PSJPDun:** *Popularny Słownik Języka Polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2003, **USJPDub:** *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, red. S. Dubisz, t. I, Warszawa 2003, **SBral:** *100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, Warszawa 2005, **WSUBań:** *Wielki Słownik Ucznia*, red.

¹⁸ Por. przykłady definicji uwzględniających wiedzę specjalistyczną z podręczników psychiatrycznych i opracowań naukowych nt. autyzmu: [...] *odbiegający od typowego sposób funkcjonowania, powiązany z dużymi trudnościami w budowaniu relacji społecznych i odmiennym odbiorem świata utrudniającym codzienne życie, ale także ujawniającym słabo poznane możliwości ludzkiego mózgu*; [...] *autyzm należy uznać za behawioralny wyraz zaburzeń funkcjonowania mózgu, przy czym większość z nich odgrywa przypuszczalnie pewną rolę także w powstawaniu innych problemów w rozwoju i funkcjonowaniu człowieka* (E. Pisula, *op. cit.*, s. 11-12; 81).

M. Bańko, Warszawa 2006, **SJPBań**: *Słownik Języka Polskiego*, red. M. Bańko, t. I, Warszawa 2007, **PSJPZgół**: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, red. H. Zgólkowa, Poznań 2008, **WSJPDerPol**: *Wielki Słownik Języka Polskiego*, red. E. Dereń, E. Polański, Kraków 2015, **SJPDun**: *Słownik Języka Polskiego*, red. B. Dunaj, Poznań 2017.

Bibliografia

Asperger H., *Die ‚Autistischen Psychopathen‘ im Kindesalter*, „Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten” 1944, 117, tł. polskie „*Psychopatia autystyczna*” okresu dzieciństwa, [w:] *Autyzm i zespół Aspergera*, red. U. Frith, Warszawa 2005.

Donvan J., Zucker C., *Według innego klucza. Opowieść o autyzmie*, Kraków 2017.

Fombonne E., *Diagnoza i klasyfikacja autyzmu. Współczesne ujęcia i kontrowersje*, „Link” 1994, 13, [za:] „Impuls – Kwartalnik Informacyjny Krakowskiego Oddziału Krajowego Towarzystwa Autyzmu” 1994, 5.

Ilustrowany Słownik Języka Polskiego, red. E. Sobol, Warszawa 1999.

Kępiński A., *Rytm życia*, Kraków 2012.

Kominek A., *W świecie rzeczy i dosłowności. O metonimicznym stylu poznawczym osób ze spektrum autyzmu*, Kielce 2018.

Kościelska M., *Merytoryczne problemy diagnozy autyzmu związane z wieloznacznością tego pojęcia*, „Impuls – Kwartalnik Informacyjny Krakowskiego Oddziału Krajowego Towarzystwa Autyzmu” 1995, 5.

Mały Słownik Języka Polskiego, red. E. Sobol, Warszawa 1993.

Markiewicz K., *Diagnostyczne różnicowanie autyzmu wczesnodziecięcego*, wykład wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. „Autyzm wyzwaniem naszych czasów”, Kraków, 1- grudnia 1998.

Pisula E., *Autyzm. Od badań mózgu do praktyki psychologicznej*, Sopot 2012.

Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej, red. H. Zgólkowa, Poznań 2008.

Podręczny Słownik Języka Polskiego, red. E. Sobol, Warszawa 1996.

Popularny Słownik Języka Polskiego, red. B. Dunaj, Warszawa 2003.

Silberman S., *Neuroplemiona. Dziedzictwo autyzmu i przyszłość neuroróżnorodności*, Białystok 2017.

Słownik Języka Polskiego, red. M. Bańko, t. I, Warszawa 2007.

Słownik Języka Polskiego, red. B. Dunaj, Poznań 2017.

Słownik Języka Polskiego, red. M. Szymczak, t. I, Warszawa 1978.

- Słownik Języka Polskiego PAN*, red. W. Doroszewski, t. I, Warszawa 1958.
- Słownik Wyrazów Obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1972.
- 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, Warszawa 2005.
- Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, red. S. Dubisz, t. I, Warszawa 2003.
- Wielki Słownik Języka Polskiego*, red. E. Dereń, E. Polański, Kraków 2015.
- Wielki Słownik Ucznia*, red. M. Bańko, Warszawa 2006.
- Winczura B., *Dziecko z autyzmem. Terapia deficytów poznawczych a teoria umysłu*, Kraków 2016.
- Żmigrodzki P., *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003.